

Київський університет імені Бориса Грінченка

Київські історичні студії

Збірник наукових праць

№ 1, 2015

Київ — 2015

УДК [930.253:94](477+470+436)«1918»

Ігор Срібняк

ТАБІР ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ ОФІЦЕРІВ У КЛЯЙНМЮНХЕНІ (АВСТРО-УГОРЩИНА) НАВЕСНІ 1918 РОКУ

У статті проаналізовано деякі аспекти організаційної та національно-патріотичної діяльності полонених офіцерів-українців у таборі Кляйнмюнхен (Австро-Угорщина) у березні — на початку квітня 1918 р. Особлива увага приділяється антиукраїнським акціям російських чорносотенців та малоросів, які мали на меті перешкодити розвитку національного руху в згаданому таборі.

Ключові слова: табір, полонені, офіцери-українці, Кляйнмюнхен, гурток, Українська бойова організація.

Досліджувана проблема практично не вивчалася в українській історіографії. Існує лише кілька публікацій, в яких побіжно розглядаються окремі сюжети з історії функціонування українських табірних громад у Терезієнштадті [2; 6], діяльності офіцерів-українців у таборі Фрайштадт [1], національних гуртків у Йозефштадті та інших таборах [3; 4]. У своїй монографії (у межах одного з розділів) автор цієї публікації намагався узагальнити власні дослідження з історії діяльності табірних організацій у таборах полонених офіцерів російської армії, проте ця книга містить лише одну згадку про Кляйнмюнхен (в контексті переведення з нього офіцерів до табору Йозефштадт) [5]. Стаття ґрунтується винятково на архівних джерелах, опрацьованих автором у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України) (ф. 269), та проливає додаткове світло на процеси, які відбувались у середовищі полонених офіцерів російської армії на завершальному етапі Першої світової війни.

Союз визволення України (СВУ) завжди приділяв значну увагу проведенню національно-патріотичної роботи з полоненими офіцерами-українцями зі складу царської армії, які утримувались окремо від нижчих чинів (солдат і унтер-офіцерів) у невеликих таборах. З цієї метою здійснювалось їх анкетування, до таборів надсилались українська періодика та література

(якщо хтось з офіцерів виявляв виразне бажання її отримувати), до таких таборів могли приїхати емісари СВУ для бесід з полоненими. Проте практично до Лютневої революції лише окремі офіцери (українці за походженням) наважувались виявляти свій національний сентимент, бо у цьому разі такі сміливі відразу потрапляли під загальний моральний осуд решти офіцерів-росіян, чорносотенна більшість яких вдавалась до бойкоту українців, що, врешті-решт, змушувало останніх звертатись до табірних командатур з рапортами про переведення до інших таборів. Отже, на українців чинився страшенний психологічний тиск, тому випадки відкритої підтримки визвольних гасел СВУ в середовищі царського офіцерства до 1917 р. були лише поодинокими.

Повалення російського царату суттєво змінило ситуацію, хоча б через те, що офіцерів уже не зв'язувала присяга цареві. До того ж Росія все більше заглиблювалась у вир революційної анархії та безладу, натомість політичні події в Україні (створення УЦР, широкі автономні права, проголошення УНР та ін.) давали українцям у таборах сподівання на краще. У цей час зростає кількість офіцерів-українців, які починають розуміти причетність Росії, а після більшовицького перевороту процес національного усвідомлення в офіцерських таборах набув нових потужних обертів. Щоправда, більшість офіцерів-українців

продовжувала вагатись щодо свого політичного та національного вибору, бо надто тривалим був процес їхньої русифікації, який не припинявся жодної хвилини в лавах царської (російської) армії. Ця категорія українців під впливом чорносотенців ідентифікувала себе «малоросами», їхнім найрадикальнішим гаслом стала автономія у межах майбутньої «демократичної» Росії.

Попри весь розпач поборників «великої і невідомої» після її падіння, у багатьох офіцерських таборах Німеччини та Австро-Угорщини почали виникати українські гуртки і громади, члени яких облаштовували «малоросійські» бібліотеки, передплачували українські газети та журнали, влаштовували дискусії на національні теми і все частіше заявляли про свою українськість та симпатії до національного визвольного руху в Україні. Один із таких гуртків утворився й у таборі Kleinmünchen (Кляйнмюнхен), що був розташований неподалік австрійського міста Лінц.

У цьому таборі на початку 1918 р. перебувало близько 300 полонених офіцерів російської армії, з числа яких лише 10 осіб задекларували свою цілковиту відданість Україні. Після підписання Українською Народною Республікою (УНР) мирної угоди в Бресті з державами Почвірного союзу вони звернулись з рапортами про свою готовність приєднатись до українського війська. Як ішлося у листі прапорщика В. Хведоровського до редакції журналу «Вістник політики, літератури і життя» від 11 березня 1918 р., ці офіцери були готові піти «у вогонь і воду за щастя Неньки і її волю» [7, 37] (автор листа також подав їхні прізвища окремим списком) [7, 38–38 зв.]. За повідомленням В. Хведоровського, у таборі перебувало ще близько 40 офіцерів-українців, але рівень їхньої національної свідомості був низьким.

Про існування ще одного українського гуртка («Кобзар») у цьому таборі свідчить листівка її членів до редакції «Вістника СВУ» (на той час журнал мав назву «Вістник політики, літератури і життя») від 4 березня 1918 р., в якій повідомлялося про отримання ними «Історії України-Руси» М. Грушевського в 7 томах, кількох примірників «Пропамятної книги СВУ» та різних брошур. Як ішлося у згадуваній листівці — «у деяких членів гуртка “Кобзар” палає душа вогнем любові до Рідного краю і бажанням допомогти Ненці Україні в боротьбі з лютим ворогом». Але попри неодноразові звернення до комендатури та телеграми на адресу УЦР і її представників у Відні з проханням долучитись до складу української армії (або хоч перевестись до табору Фрайштадт), члени гуртка ще не були почуті й жодних змін в їхньому становищі не відбулось [7, 24].

Ситуація в таборі почала кардинально змінюватись після прийняття рішення про його українізацію (не пізніше 14 березня 1918 р.) та

переведення до нього офіцерів-українців з інших австрійських таборів. У цей час з Кляйнмюнхену з числа українського активу було відряджено 7 осіб до табору Фрайштадт, де вони мали взяти участь у формуванні «Бойового куреня» [7, 48–49]. Збільшення кількості свідомих українців у Кляйнмюнхені (до 40 осіб на 22 березня 1918 р.) зумовило виникнення у цей час табірної Української бойової організації на чолі з бойовою управою (голова — капітан Любич, секретар — прапорщик В. Хведоровський). Організація виробила свій статут, ухвалила свій девіз («Негаймо вступити в ряди національного Українського війська, щоб боронити Вільну, не від кого незалежну Українську Народню Республіку від всіх її ворогів»), завдяки допомозі з боку СВУ утворила бібліотеку для своїх членів [7, 50–51].

Значною подією у житті української громади стало відвідування табору делегатами СВУ — проф. С. Смаль-Стоцьким і д-ром В. Домбчевським (25 березня 1918 р.). На загальних офіцерських зборах вони докладно роз'яснили присутнім тодішню політичну ситуацію в Україні, відповіли на запитання «наших “землячків” і “малоросів”», які були «дуже гострі і ядовиті, але наші шановні гості зуміли дати належну відповідь і заспокоїти осине гніздо». Наступного дня Українська бойова організація ініціювала проведення чергового офіцерського зібрання, під час якого було обговорено її статут і девіз. Як зазначав у своєму листі від 2 квітня 1918 р. до президії СВУ В. Хведоровський, під час цього зібрання сама ідея існування української організації в таборі наштовхнулась на відчутний спротив, причому «особливо вороже до цього поставилися офіцери-поляки, які вважали, що не слід розколювати слов'янську єдність і що всі офіцери — без різниці національності — люблять Україну. Також лунали заяви малоросів про те, що немає жодної «...разниці между жителем Калуги и Полтавы. Все малороссы говорили свободно на своем языке на улице, и никто их не притеснял, а тут упрекают Русское Правительство в том, что оно давило, жало» [7, 62].

Однак попри такі настрої частини полонених українська визвольна ідея опановувала все більшою кількістю таборян, і вже наступного дня до складу Бойової організації долучилось понад 30 офіцерів. СВУ вживав усіх можливих заходів, аби підтримати такий вибір полонених, і за кілька днів організував проведення курсів української мови (починаючи з 3 квітня) та ще низки викладів. З ініціативи українського активу табору для полонених солдат-українців було проведено дві бесіди (про 4-й універсал і земельний закон УЦР від 18 січня 1918 р.). У цій ситуації проросійські налаштований загал табору на

чергових загальних зборах 30 березня домігся ухвалення рішення про «заведення контролю над політично-культурно-просвітною роботою Бойової організації», запровадження якого, за словами В. Хведоровського, означало повернення до сумно відомих минулих часів, коли царська охранка здійснювала політичний «сиск» у Російській імперії [7, 63–63 зв.].

На початку квітня 1918 р. склад Української бойової організації збільшився до 100 осіб, хоча прихований опір з боку малоросів тривав. Українцям дорікали, що національне усвідомлення в таборі здійснюється за австрійські гроші, Бойову організацію називали «Німецькою партією», на загальних зборах лунали заклики висловлюватись російською мовою, бо, мовляв, більшість присутніх не розуміє української. Все це давало українським патріотам обґрунтовані підстави бути незадоволеними станом речей у таборі. В одному зі своїх листів до редакції «Вістника політики, літератури і життя» хорунжий (прапорщик) В. Вишинський риторично запитував: «Табір Український — а що в ньому українського?» І сам давав невтішну відповідь — «хіба що одна офіційна назва “Український”» [7, 65] (див. Додаток).

І хоча Українська бойова організація успішно провадила організаційну роботу, здійснювала просвітні та політичні акції для таборян, затятий опір українству в таборі не вщухав. В. Вишинський повідомляв, що у таборі практично не чути української мови і що нею послуговуються лише члени Бойової організації, а «на загальних таборових зібраннях 99 % промов говориться на російській мові», а коли промовець виступає українською — починають лунати заклики перейти на «загальнозрозумілу». У такий спосіб, на думку автора листа, відбувається фактично «глум над українською справою, глум над щирими її провідниками». Згадуваний полонений офіцер-українець заявляв про своє виразне бажання залишити це «осине гніздо» (український табір у Кляйнмюнхені) та переїхати «до Фрайштадту, де ...з великою радістю і охотою візьметься за працю і науку на користь Неньки-України» [7, 65–66].

Очевидно, що такі гострі закиди В. Вишинського до своїх земляків-малоросів були цілком слушними, бо ще й після постанови незалежної України дуже багато офіцерів-українців так і не змогли зробити усвідомлений вибір та продовжували перебувати в омані ідей «руського міра». До того ж у таборі почала вестися більшовицька агітація, під впливом чого 10 членів Української бойової організації вийшло з її складу. Навіть телеграма начальника штабу

1-го Українського стрілецького коша з проханням подати відомості про офіцерів — потенційних кандидатів для зарахування до складу української армії наштовхнулася на неадекватну реакцію з боку старших офіцерів табору. Старший табору, не уповноважений до того табірним загалом, тим не менш дав таку відповідь: «Ми, полонені українські офіцери табору Кляйнмюнхен, тоді тільки зголосимось до Української армії, коли нас привезуть додому і коли потребує нас до армії само Українське Правительство» [7, 67–67 зв., 68].

Фактично така відповідь свідчила про те, що значна частина полонених офіцерів не тільки саботувала пропозиції УЦР допомогти Україні перед більшовицькою навалою, але й намагалась скомпрометувати членів української табірної громади, які виразно виявляли свою готовність стати до розпорядження УНР. У цій ситуації український актив намагався повернути до такого стану справ увагу редакції «Вістника політики, літератури і життя», з якою тривалий час листувались та якій довіряли українці у таборах. Національно-патріотичні акції СВУ в середовищі офіцераства об'єктивно не могли здолати кастовість та консерватизм офіцерського корпусу старої російської армії, а започаткування в Кляйнмюнхені курсів української мови (близько 60 слухачів на момент заснування), входження до складу «Бойової організації» шістьох солдатів-українців [7, 67] не були достатньо системними через брак фінансових засобів та відсутність достатньої кількості організаторів національного руху в таборах (приїзди емісарів СВУ до Кляйнмюнхена були тільки спорадичними).

Однак попри всі труднощі робота тривала. Ті офіцери, які висловлювали бажання приєднатися до української справи, переводились до вже існуючих українських таборів та включалися у культурно-просвітницьку роботу з полоненими. Велике значення мало й те, що, у порозумінні з комендатурами таборів, СВУ розставляв на адміністративні посади в українізованих таборах лояльних (або принаймні нейтральних) до українства старших офіцерів, а також те, що саме виокремлення офіцерів-українців у спеціальні табори дало можливість значною мірою обмежити вплив на них «чорносотенців», а налагодження культурно-просвітницької роботи сприяло пробудженню їхніх національних почуттів, перетворювало «малоросів» на українців-патріотів, які чітко усвідомлювали свої завдання у справі захисту та розбудови української державності. Завдяки цьому навесні 1918 р. стало можливим розпочати формування частин і з'єднань Армії УНР.

**Лист полоненого офіцера-українця В. Вишинського
до редакції «Вістника політики, літератури і життя»**

Табор Klein München Ob.Öst.

3 цвітня 1918 р.

Шановна Редакціє!

Вже три неділі, як наш табор Klein München офіційно став табором полонених українських офіцерів. Свідомими і щирими синами Неньки-України нашого табору організована Таборова Бойова Організація, котра має за мету негайно вступити в ряди Національної Української Армії, щоб боронити вільну, незалежну Україну од усіх її ворогів, а поки що вести просвітну й політичну працю серед старшини і козаків нашого табору. Ціль свята і велика. Який же українець піде проти такої цілі? А от як раз у нашому таборі таких чимало. Табор Український — а що в ньому українського? — Хіба що одна офіціальна назва «Український».

Української мови зовсім не чути, за вімком (винятком — І. С.) членів Бойової організації, котрі приносять тепер тільки українську мову як урядову.

На загальних таборових зібраннях 99 % промов говорить на російській мові, та мало того, був учора такий випадок, коли голова зібрання (чоловік з гарним українським прізвиськом) просить промовляючого — «говорите по русски, т. к. многие не понимают по украински», хоч промовець гарно говорить по українські, бо є одним з самих свідомих і діяльних Українців табору.

Мені це наминає те «щастливе время, время царя Миколи Лютого», о котрім мріють ще так багато з наших «землячків-малороссів», котрі не соромляться на загальних зібраннях українського табору Klein München казати: «Нет такого украинского языка, а есть малороссийское наречие, нет украинского народа, а есть одна святая матушка-Русь», «какой то украинский гимн», «Буржуазная Центральная рада» и т. д. и т. д. Що вже казати о відношеню таких «землячків» до нашої таборової Бойової організації, членів котрої лічать (вважають — І.С.) за провокаторів, працюючих за австрійські гроші.

Глум над українською справою, глум над щирими її провідниками. Чуючі, всі оці слова од чоловіка, котрий має право називатися офіційно українцем — сумно і гірко стає на душі і думаєш, не дай, Святий Боже, щоб оці «щирі Українці» дісталися до України. Лихо їй буде нещасній од таких ренегатів.

Тепер скажу о собі. Жити у такому таборі я не можу, дуже тяжко — багато крови коштує таке життя. Як я, так і мої товариші, котрі зголосилися вступити добровільно в Українську Національну Армію, мріємо о тій щасливій хвилі, коли покинемо оце осине гніздо. Є у нас надія, що Союз Визволення України допоможе нам у цім і завдяки йому ми переїдемо до Фрайштадту, де кожний з нас з великою радошею і охотою візьметься за працю і науку на користь Неньки-України.

З великою пошаною полонений
Українець хорунжий В. Вишинський *

ДЖЕРЕЛА

1. Дубрівний П. Товариство «Січ» ім. гетьмана Петра Дорошенка у таборі Фрайштадт / П. Дубрівний // Союз визволення України у Відні (1914–1918). — Нью-Йорк, 1979. — С. 72–83.
2. Прохода В. Вплив «Фрайштадської Республіки» і СВУ на українську чинність у старшинських таборах у Терезіні та Йозефові / В. Прохода // Союз визволення України (1914–1918) у Відні. — Нью-Йорк, 1979. — С. 51–56.
3. Срібняк І. В. Діяльність Союзу визволення України серед полонених старшин-українців царської армії у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (1915–1918 рр.) / І. В. Срібняк. — К., 1996. — 46 с.
4. Срібняк І. В. Діяльність Союзу визволення України серед полонених офіцерів російської армії в Австро-Угорщині (1914–1918 рр.). Ч. 1–4 / І. В. Срібняк // Сурмач. — Лондон, 1997. — С. 45–53.
5. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.) / І. В. Срібняк. — К., 1999. — 296 с.
6. Срібняк І. В. Український гурток у таборі полонених офіцерів російської армії Терезієнштадт в Австро-Угорщині (1916 — червень 1917 рр.) // І. В. Срібняк // Пам'ятки : археографічний щорічник ; [редкол.: С. Г. Кулешов (гол. ред.) та ін.]. — К., 2011. — Т. 12. — С. 42–45.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 166. — 72 арк.

* ЦДАГО України. — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 166. — Арк. 65–66. (Оригінал, рукопис. Археографічне опрацювання документа здійснено відповідно до існуючої практики публікації історичних джерел. Документ публікується зі збереженням фонетичних, орфографічних та стилістичних особливостей мови оригіналу. Пояснення окремих невідповідно вживаних у листі слів подаються автором-упорядником у дужках.)

Игорь Срибняк

ЛАГЕРЬ ПЛЕННЫХ УКРАИНСКИХ ОФИЦЕРОВ В КЛЯЙНМЮНХЕНЕ (АВСТРО-ВЕНГРИЯ) ВЕСНОЙ 1918 ГОДА

В статье проанализированы некоторые аспекты организационной и национально-патриотической деятельности пленных офицеров-украинцев в лагере Кляйнмюнхен (Австро-Венгрия) в марте — начале апреля 1918 г. Особое внимание уделяется антиукраинским акциям российских черносотенцев и малороссов, которые имели целью помешать развитию национального движения в упомянутом лагере.

Ключевые слова: лагерь, пленные, офицеры-украинцы, Кляйнмюнхен, кружок, Украинская боевая организация.

Ihor Sribniak

CAMP OF UKRAINIAN CAPTIVE OFFICERS IN KLEINMÜNHNEN (AUSTRIA-HUNGARY) IN SPRING IN 1918

The article analyzes some aspects of organizational and national-patriotic activity of Ukrainian captive officers in the camp Kleinmünchen (Austria-Hungary) in March — early April 1918. A great attention is paid to anti-Ukrainian actions of Russian Black Hundreds and Little Russians who intended to prevent the development of the national movement at the mentioned camp.

Key words: camp, captives, Ukrainian officers, Kleinmünchen, circle, Ukrainian Military Organization.

УДК 327(477/437.6):93/94+«312»

Олександр Дуднік

ГЕОПОЛІТИЧНІ Й СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМВІДНОСИН ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті розкрито геополітичні й суб'єктивні чинники, що впливають на розвиток міждержавних взаємовідносин між Словаччиною і Україною за часи незалежності. Розглянуто особливості політичного та зовнішньоекономічного курсу уряду Словацької Республіки на сучасному етапі.

Ключові слова: інтеграція, реверсний маршрут, зовнішньополітичний курс, геополітичний вплив, антиросійські санкції.

Для національної безпеки будь-якої держави надзвичайно важливо мати взаємовигідні й добросусідські відносини з сусідніми державами. Характерною ознакою українсько-словацьких міждержавних взаємовідносин є те, що вони ніколи не були ускладнені територіальними протиріччями подібно польсько-українським та угорсько-українським — в минулі часи, а в період незалежності — російсько-українськими та румунсько-українськими.

Проте в останні роки Україна не знаходить порозуміння з сусідніми державами, і не тільки з Російською Федерацією (РФ), Румунією, Угорщиною, а й з Словаччиною. Важливу роль щодо цього відіграють суб'єктивні чинники, зокрема здатність керівників держав і урядів знаходити порозуміння, привертати на свій бік чи заручитися підтримкою лідерів сусідніх країн, використовуючи й геополітичні фактори. З-поміж

останніх в українсько-словацьких взаємовідносинах можна назвати перебування двох держав у складі Центральноевропейської ініціативи (ЦЕІ), тісна співпраця України з «Вишеградською четвіркою», Європейським Союзом (ЄС) і НАТО, транспортування газу й нафти з РФ. Так, Україна й Словацька Республіка (СР) посідають, відповідно, перше і друге місця за обсягами транзиту російського газу в Європу.

Однак сучасні дослідники фактично не приділяли уваги суб'єктивному й гео економічному чинникам у взаємовідносинах двох сусідніх держав, акцентуючи увагу на основних напрямках двосторонньої міждержавної співпраці [1; 4]. З огляду на це, головним джерелом для висвітлення вказаної проблеми стали публікації в засобах масової інформації за останні кілька років, в яких подавалися інтерв'ю [2], озвучувалися й коментувалися заяви громадських і політичних